

Juhász Antal

Életmód és művelődés a mórahalmi tanyákon 1968-ban

1968-ban szociográfiai adatgyűjtéshez kezdtem a mórahalmi tanyákon. Az idő tájt a szegedi tanyák településnéprajzát és népi építészetét kutattam. 18–19. századi térképeket tanulmányoztam, levéltárban búvárokodtam és idős embereket kerestem föl, hogy földerítsem, mikor, hogyan telepedett meg családjuk a határban. Első útjaim Ásotthalomra, Mórahalomra és Ruzsára vezettek, ahol Szeged városa az 1880-as évektől az 1920-as évek közepéig – tehát emlékezettel elérhető időben – parcellázta föl a közlegelőket. Adatközlőim emlékeit följejtve eljutottunk jelen helyzetükig: hogyan élnek, gazdálkodnak néhány évvel a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének” nevezett változások után.

A 60-as évek közepén éledeztek a korrekt társadalomvizsgálat lehetőségei. Tényfeltáró szociográfiai írások jelenhettek meg. Az enyhülést érzékeltük a néprajz intézményeiben is: a néprajzos muzeológusok továbbképzésére szociológusokat hívtak meg előadónak. Cseh-Szombati László a társadalomtudományi vizsgálatok módszertanáról, H. Sas Judit, Sipos Gyuláné befejezett és folyó kutatásaikról tartottak előadást. Vizsgálataik kiemelt tárgya az életmód, a művelődés, a szabadidő kérdésköre volt.

Ilyen inspirációk nyomán készítettem tervet a termelőszövetkezetekben dolgozó családok életmódjának és művelődésének föltárására. 1967-ben kérdőívet szerkesztettem, és kutatópontnak Mórahalmat választottam.

A kutatás helye és módszerei

Mórahalom határát évszázadok óta Szeged város polgárai birtokolták, és 1730-ban került végleg a város tulajdonába. A kutatás bőséges írott és kartográfiai forrásanyagot tárt fel a *Móra halmán*ak nevezett homokdomb körüli szállásokról és tanyákról. A halomtól nem messze a város 1892-ben tanyai közigazgatási és kultúrközpontot létesített Szeged-Alsóközpont néven. Kápolna, rendőr- és orvoslakások, elemi népiskola, majd 1903-ban templom, gőzmalom épültek, szatócsboltok, iparosműhelyek nyíltak. A tanyaközpont kis faluvá és egész Szeged-Alsótanya vonzásközpontjává fejlődött. 1950-ben szervezték önálló községgé Mórahalom néven. Népesége a tanyakialakulás kezdeteitől szinte kizárólag szegedi származású. 1960-ban 6142 lakosát vették számba, a faluban 477, külterületén 1198 ház volt, és tanyákon élt a lakosság 70%-a.

1965-ben a községben egy kolhoz típusú termelőszövetkezet – az 1949-ben alapított Vörös Október Téesz és öt termelőszövetkezeti csoport: a Móra Ferenc, Virágzó, Homok kincse, Béke és Petőfi elnevezésű működött. Utóbbiakból később két nagy gazdaságot szerveztek: a Haladás és az Egyetértés Termelőszövetkezeti Csoportot. A Duna–Tisza közti Homokhátság gyenge és közepes termőerejű homokföldjein, ahol jelentős zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés folyt, a pártállam engedélyezte egyes típusú termelőszövetkezeti csoportok létesítését. Ezekben családi keretek között termeltek, és a termés meghatározott részét kellett a közösbe adniuk. Az ilyen típusú mezőgazdasági üzemeket utóbb szakszö-

vetkezettek neveztek. A Haladás Tszcs 4625 holdon gazdálkodott, és ebből csak 210 hold volt közös művelésű, a többi földet a családok maguk művelték.

A belterületi iskolákon kívül 1967-ben a tanítás hat tanyai iskolában folyt: a felső-mórahalmi, a királyhalmi, a Kraller-, a madarásztói, a nagyszéksósi és a szőlőhegyi iskolában. 1962 szeptemberében nyitotta meg kapuját a helyi gimnázium. Az első osztály 38 tanulóval indult, de érettségig csak 26 diák jutott el. Az egyetemi, főiskolai felvételi megrostálta a falusi kisgimnáziumban érettségizők nagy részét, ezért a gimnáziumot postaforgalmi szakközépiskolává szervezték.

A művelődési igényeket az Erkel Ferenc Művelődési Ház és a községi könyvtár igyekezett kielégíteni. Hat fiókkönyvtárat szerveztek: ötöt tanyai iskolákban, egyet a szociális otthonban. 1950 előtt a Gazdakörnek és az Iparoskörnek volt pár száz kötetes könyvtára. 1967-ig a könyvtári kötetek számát 7937-re gyarapították. 606 beiratkozott olvasójuk volt, és közülük 406 a tanyai fiókkönyvtárakból kölcsönzött olvasnivalót. Író-olvasó találkozót szerveztek. Nagyszámú érdeklődőt vonzott Buga László doktor egészségügyi előadása. A Megyei Népművelési Tanácsadó és a Megyei Moziüzemi Vállalat munkatársai több tanyai iskolában aggregátorral filmeket vetítettek. Késő ősszel és télen sok tanyai szívesen látogatta az esti filmvetítéseket.

A vizsgálatot interjúmódszerrel folytattuk. Fontosnak tartottam, hogy a kérdőívet személyes beszélgetés során töltsük ki. Közreműködőnek négy helyi pedagógust: Domokos Pált, a felső-mórahalmi, Kapovits Endrét, a nagyszéksósi, Madarász Sándort, a madarásztói iskola tanárát és Szabó Vilmos művelődésiház-igazgatót kértem meg. Szabó Vilmos helybéli, a többiek évek óta tanítottak működési helyükön, ott laktak, jól ismerték körzetük tanyai családait, és az ott lakók őket. Mind a négy kollégával egy-két családnál együtt végeztünk adatgyűjtést, 12 családot pedig magam kerestem föl.

A kiválasztás véletlenszerű mintavétellel történt: a lakóhelynévjegyzékből minden 10. családot szemeltem ki. 100 családnál terveztem vizsgálatot, de különböző okok miatt végül 56 családnál folytattunk adatfölmérést. A mintában szereplő családok a 14 ezer holdnyi határ négy területét és a tanyaiak különböző gazdasági helyzetben lévő rétegeit képviselik, ezért úgy vélem, jellemző kép rajzolódhat ki a tágabb környezet tanyai lakosságáról is.

Az interjúkat 1968 tavaszán, kora nyarán készítettük. Terveztem, hogy ősszel és télen kiegészítjük a kutatást a még kiszemelt családokkal, de határidős munkáim miatt erre nem került sor. Hasonló okok miatt maradt el az anyaggyűjtés publikálása is. A vizsgálatról csak a honismereti szakkörvezetők tanfolyamán adtam tájékoztatót.

Közel öt évtized múltán a mórahalmi kutatás hozadéka tájékozódást nyújthat a téesszervezés utáni évtizedről és adalékokat egy összehasonlító tanyavizsgálathoz. Tanulságai hozzájárulhatnak a homokhátsági tanyák és tanyai emberek közelmúltjának megismeréséhez.

A családok jellege, a családtagok iskolai végzettsége

Kilenc tanyán három nemzedék élt egy földel alatt, általában közös háztartásban: idős nagyszülők, középkorú fiuk vagy lányuk a házastársával és gyermekeik. Ez a családtípus széles körben elterjedt, és rendszerint a legfiatalabb fiú (és családja) élt együtt a szülőkkel, akiknek gondviselője is volt. Testvérei, amint tudtak, különköltöztek. Módos gazdák nőszülő fiuknak (fiaiknak) tanyát építtettek. Lássunk példákat: M. I. 48 éves nagyszéksósi téesszecsétag, felesége, feleségének 82 éves nevelőapja és három gyermekük élt együtt, 14 holdon gazdálkodtak: 7 hold saját föld, 5 hold „a tata nevéen”, 2 hold csereingatlan volt. K. I. 47 éves téesszecsétag, felesége, a férfi szülei, két gyermekük: ők 17 holdat műveltek, ebből 6 hold az idős szülők nevéen volt, akik „külön kenyéren éltek”.

Harmincnégy tanyán két nemzedék, túlnyomórészt a szülők és gyermekeik éltek. Egy tanyán az idős házaspár a fiával és menyével, másik helyen az özvegyasszony a fiával lakott. Kilenc tanyában csak házaspárok éltek: közülük négy idős, három középkorú, két fiatal volt. Egy tanyában nőtlen férfi lakott.

A gyermekeket és 20 év alatti eltartottakat nem számítva, a vizsgált tanyákon élők „korfája” az alábbi képet mutatja:

21–30 éves	10 fő
31–40	21
41–50	46
51–60	18
61–70	18
71–80	5
80 éven felüli	<u>6</u>
	124 fő

Legnépesebb korcsoportot a 41–50 év közötti középkorúak alkottak, de számottevő a 60 éven felüliek és a 31–40 év közöttiek aránya is.

Iskolai végzettségük

a 6 osztályos elemi népiskolának 2–4. osztályát fejezte be	21 személy
az elemi népiskola és többeknél a 3 éves ún. ismétlő iskola	75 "
az általános iskola 8 osztálya	23 "
nem fejezte be az általános iskolát	1 "
gimnáziumi érettségi	2 "
mezőgazdasági technikumi érettségi	<u>2 "</u>
	124 személy

Szembetűnő, hogy 1945 előtt számos tanyai gyermek már 9–10 évesen kimaradt az iskolából, mert szülei liba-, disznópásztornak szegődttették. Kevésnek tűnik az 1968 előtt középiskolát végzett tanyaiak száma: 56 családból mindössze 4 fiatal érettségizett.

Az életmód

A művelt föld, művelési ágak, állatállomány

A két termelősövetkezeti csoportba tartozó családok – kis eltéréssel – annyi földön gazdálkodtak, amennyit a közös gazdaságba magukkal vittek. Mindegyik kiválasztott család földjéről nem tudtunk adatot szerezni, de 31 család földtulajdona támpontot nyújt a tanyaiak átlagos munka- és életfeltételeinek elemzéséhez.

48 kat. holdat művelt	1 tanyai gazdaság
15–17 kat. holdat művelt	4 "
10–14 "	8 "
3–8 "	18 "

Szegedi földön a 20. században a gazdaságok nagy része törpe- és kisbirtok, aminek gazdaság- és birtoklástörténeti okai vannak. Egyrészt a tanyakialakulás 18. századi szakaszában zsellérek is bírhattak kisebb szállásföldeket, másrészt az 1850-es évektől a közlelőket tízholdanként parcellázták, ami többnyire kisparaszti gazdaságok létesítését tette lehetővé. Ehhez járult a parasztbirtok nemzedékről nemzedékre történő elaprózódása. A gazdaság jellege természetszerűen függött a termőföld minőségétől is.

Móráhalom határa átmenet a „jó szándékú”, barna homoktalajtól a kisebb termőerejű, laza futóhomok övezetébe, és a vízállásos rétekekkel, szikes tavakkal tagolt határ igen változatos. A törpebirtok felső határa 5-6 kat. holdig terjedt, a 8-15 holdas gazdálkodó kispasztrnak számított, azon fölül voltak kispasztr, akiket az ötvenes években középpasztrnak neveztek, majd 30-40 holdas és afölötti birtokon „jógasztr”, a parasztr hierarchia felső lépcsőfokán pedig a nagysztr. A vizsgált tanyákon élők kb. négyötöde a kollektivizálás előtt törpe- és kisbirtokos parasztr volt.

A művelt földek felén kalászos, felén kapás növényt termeltek. Legelőnek néhány száz négyszögöl semlyéket hagytak, a tíz holdon és nagyobb birtokon gazdálkodók egy holdat, vagy akár többet is. Az 1960-as évekre a tanya körüli semlyéket sokan fölshántották, mert fontosabbnak tartották, hogy termeljenek.

1968-ban minden tanya mellett volt 300-400, kispasztrtoknál 800 négyszögöl szőlő, köztes gyümölcsfákkal. Különálló gyümölcsöst a 60-as évek közepéig kevesen telepítettek. Néhány család telepített 400-800 négyszögöl őszibarackost. Az alsóvárosi feketeföldekről tért hódított a fűszerpaprika termesztése, és csaknem minden fölhmért tanyán ültettek fél, egy hold körüli földön paprikapalántát. Számos tanyán termesztettek paradicsomot, átvételére rendszerint szerződést kötöttek a szegedi konzervgyárral.

A fölhmérés mintavételébe egy *jógasztr* került: M. J. 45 éves gazdálkodó, aki – beszámítva anyósa 12 hold földjét – 48 kat. holdat művelt. Állatállománya: 8-10 szarvasmarha, ezek közül 2 fejőstehén, 1 ló (az ekekapázáshoz tartotta), 2 anyakoca, 17 süldő, 8 szopós malac, 18 birka, 150 tyúk és csirke. Két hold szőleje, egy hold őszibarackosa volt, és négy holdon termesztett paradicsomot, felesben egy közeli gazdával. A 44 éves B. I. 17 holdon gazdálkodott. Jóságállománya: 3 tehen, 2 üsző, 1 ló, 2 anyakoca, 6 süldő, 8 malac és 100 körüli baromfi.

A Haladás Téeszcsében 11 holdat művelő 45 éves gazdálkodó négy holdon gabonaféléket, három és fél holdon kukoricát és krumplit, egy holdon fűszerpaprikát termelt, 1200 négyszögöl szőlő-gyümölcsöse és 2000 négyszögöl semlyékje volt. 2 tehenet, 1 lovat, 1 anyakocát, 6 süldőt és 6 malacot tartott 1968 tavaszán. A hat holdas Sz. B. I. egy holdon rozst, egy holdon árpát, két holdon kukoricát, egy holdon paprikát, 800 négyszögölön paradicsomot termelt és 800 négyszögöl semlyékje volt. Ekkora területen 1 tehenet, 1 lovat és 1 anyakocát tartott a szaporulatával (3 süldő és 10 malac). Három-négy holdas törpegazdaságban csak 1 tehenet, 2-3 disznót és baromfit tartottak.

Megkérdeztem, hogyan sajátították el a föld művelésében és az állattenyésztésben való jártasságot. A férfiak többsége (29 személy) úgy válaszolt: „öregektől láttam”. A parasztr hagyományátadás módját ismerve, ebben középkorú és idősebb embereknél a nagyszülőknél lehetett meghatározó szerepe. Kilencen válaszolták azt, hogy szüleiktől, leginkább apjuktól sajátították el a gazdálkodást. Tizennégy férfi szüleiktől és könyvekből szerezte ismereteit. Szakkönyvet, korszerű növénytermesztéssel foglalkozó folyóiratot a 31-40 éves korosztály és néhány idősebb gazda olvasott. Egy 68 éves gazdálkodó az 1930-as években Kogutovics Károly szegedi egyetemi tanár előadásaiból tanult, aki az alsóközpontr gazdaságban népszerűsítette a korszerű termelési módokat, növényvédő eljárásokat.

Két, szegényparasztr családból származó férfi béreslegényként gazdájától látta, tanulta a munkamódokat. Ö. J. 60 éves parasztrember a kérdésre frappáns választ adott: „*a tanyai embőr már az anyatejjel magába szívta a mezőgazdasági munkát*”.

Háztájék, lakásberendezés

Gyűjtőtapasztalatból tudtam, hogy a szegedi tanyákon szombat délután már nem végeztek mezei munkát. Az asszonyok takarítottak, fölhmázolták a földes padozatú konyhát és szobát, a fiatalok végtől végig fölshántották a tanyaudvart, a férfiak a jóság körül

végezkölődtek. Évente tapasztották, meszelték a házat és a gazdasági épületeket, az avult nádtetőt szükség szerint *megduggatták.* Az elhanyagolt háztájék idős vagy beteg lakóiról árulkodott.

A családok földtulajdontól való megfosztása és a bizonytalan jövőkép kikezdte ezt a hagyományt. Hét-nyolc évvel a szövetkezetesítés után tapasztaltuk, hogy a fölkeresett tanyáknak kb. fele rendezett, néhány tanyát föl is újítottak. Szegényes és elhanyagolt környezetet két tanyán találtunk. Egy család hajléka szoba-konyhás, egykori szőlőhegybeli csőszház volt. A családok nagyobb része rendben tartotta a háztájékot, jóllehet az épületek állagára sokan kevesebb gondot fordítottak, mint korábban.

Számos házaspár hozományul kapott és szüleitől örökölt régi bútorok (sublót, karos pad stb.) között élte mindennapjait. Fiatal, 25–45 éves házaspároknál új konyha- és hálószobabútorokat láttunk. Ahol három nemzedék élt együtt, ott régi és új bútorok jól megfértek egymás mellett. Több család a konyhát, néhány a szobát is mozaiklappal padoltatta, és az ilyen szobában szőnyeget terítettek le. A szobákat, üveges verandákat búcsúban vásárolt művirágok, riktó festésű tájképek díszítették.

Napközben rendszeresen lakott helyiségül harminc család a konyhát jelölte meg. Ott főztek, étkeztek, munkából megtérve a konyhabeli ágyon pihentek le, több családtag éjjel ott aludt. Több háromosztatú házban a szoba és a kamra közötti nyitott kéményű pitvarból fűthető nagykonyhát alakítottak ki, majd az ereszalján kiskonyhát falaztak el. Három tanyán volt különálló kiskonyha, ún. nyári konyha. A konyha különösen télen volt a család kedvelt tartózkodási helye. Kilenc család a szobát (vagy egyik lakószobát) jelölte meg, három családban pedig a mindennapi élet megoszlott a konyha és a szoba között. Jól berendezett, angol végével ellátott fürdőszobát egy nagyszéksős tanyán láttunk. A családfő a helyi Szociális Átképző Otthonban tanműhelyvezető, lányuk a Szegedi Pannónia Szőrmefeldolgozó Vállalat dolgozója volt.

1968 nyaráig az 50 fölmért tanya közül tizenben gyűlt ki a villany. Nyolc család nyilatkozott úgy, hogy közelesen tervezi a villany bevezetését. Egy királyhalmi tanyán közvetlenül előtte jártam. Kérdeztem, mit vásárolnak először, miután bekötik az áramot. Az asszony mosógépet és villanyvasalót, a férfi kukoricamorzsolót, kamaszkorú fiuk, fölcsillanó szemmel televíziót óhajtott leginkább. Csak a külső vezeték akkor 15-20 ezer forintba került – attól függően, milyen távol volt a tanya a fővezeték-től, és hány család között oszlott meg a költség. Ez közel egy évi átlagkeresetnek felelt meg.

A munka

A napi munkarend az évszakokhoz igazodott. Nyáron 4 óra körül keltek. A férfiak a *nagyjóságokat* gondozták, kihordták az istállóból a trágyát, enni adtak az állatoknak. Ahol öt-hat vagy több jószágot tartottak, besegített a legényfiú, a nagylány, szükség esetén az asszony is. Az asszonyok tehenet fejtek, ellátták a disznókat, aprójóságokat. Este az állatok etetése és vacsora után, rendszerint 8-9 óra között, némely családban később feküdtek le.

Késő ősztől tavaszig rendszeren 6 óra körül, több családban fél 7, 7 óra körül keltek. Mindig jószágvetéssel kezdődött a nap. Hetvenéves parasztember mondta: „...*Önni adunk a jószágnak, aztán visszabújunk még az ágyba...*” (V. A.) Fiuk/lányuk családjával együtt élő idősek kivették részüket a munkából, amíg dolgozni bírtak. Télen napnyugtáig dolgoztak, és legtöbb családban este 8 óra körül tértek nyugovóra. A családi keretek közötti munkavégzéshez hozzátartozott az ebéd utáni pihenés. Egy-másfél órányit *deleltek.* El nem mulasztották a nyári munkacsúcsok, még aratás idején sem.

A feketeföldön gazdálkodók a szegedi tanyák népét *homoki embörnek* nevezték. Azt tartották róluk: törekvő, dolgos emberek. „*A szegedi embör, ha este mögkoppasztyák, röggelre*

kitallasodik” – mondogatták Halason. Részint a természeti körülmények, részint a munkaigényes, belterjes növények (dohány, paprika, szőlő) termesztése formálta ilyenné őket. Mindenekelőtt szerették a földet. Kapovits Endre nagyszéksősi tanító B. I. kisparasztot így jellemezte: „Mindenük a föld. Télen rengeteg, 15 vontató trágyát hozat Székkutasról. Évente két hold paprikát, egy hold paradicsomot ültetnek a megtrágyázott földbe. Ebből 45-50 ezer forint bevételük van.”

A dolgoz mentalitást érzékeltetni P. Sz. 49 éves téeszecsétag életútjából idézek: „Ötéves voltam, amikor odaadtak libapásztornak Kunhalomra. A libákat, disznókat, tehenet kioverték a sömlyékre, mindet magam öröztem. Aztán Sárkányhőgyben, Domaszékon voltam kilenc évig Börcsök Jánosnál. Azt mondta apám: rongyosan ne járassanak és adjanak önni. Istállóban aludtam a lovak mellett (...) Tizenhat éves koromig nem ültem asztalnál (...) Aztán eljártam napszámba. Ötven fillért fizettek naponta, fűkaszásért nyolcovanat. Fél évig jártam egy helyre (...) Keveselltem a pénzt. Mondom, vöszök biciklit, beallok tejesnek, viszom a tejet Szegedre. A bátyámtól öt pengőért vöttem biciklit, aztán öt pengőért tejeskannákat. Szilágyiné, a túrúskufa azt mondta: Te, kis Pintér-kölyök, hozzád a tejet! Elkezdtem hetven literrel, a negyedik nap száznegyven liter tejet vittem a biciklin. (...) Ahol laktunk, onnan két kilométer a kú (kövesút), odáig a testvérem segítőt tolni a biciklit, fizettem neki nyolc pengőt havonta. Tizenhat, tizennyolc gazdánál összeszödtem a tejet este tizenegyig. Hútoe volt. Éjjél után egykor indultam a várostra. Voltak a sátoros kávéfőző asszonyok, be köllött érni háromra, mert azoknak köllött a tej. (...) Másfél-két évig csináltam, akkor szöröztem a gyomorfekélyt. (...) Négy-öt fillért adtam literéért, a kufuasszony adott érte tizenöt fillért, aztán egyesőknek harminc fillérért adtam. Napközben estig elmöntem átajjában dolgozni. 37-ben vöttem cséplőgépet. Elötte tanfolyamra jártam Szegedön a folsó ipariskolába. Jól kerestem.(...) 40-ben bevonultam katonának (...) 52-ig cséplöttem, utöb két géppel. Akkor elvöttek a gépeket. Közben tanyát építöttem, 45-ben aratásra lött kész...”

1968-ban P. Sz. 4 hold 600 négyszögölön gazdálkodott. Azt mondta, csak annyi földje legyen a családnak, amennyit meg tud művelni. Jövedelme nagyrészt állattartásból származott: 1967-ben 14 disznót hizlalt, kettőt otthon levágott, hatra leszerződött, hatot a szabad piacon értékesített, és ebből 50 800 forint bevétele volt.

Négy családfo a Vörös Október Termelőszövetkezet tagja volt: hárman a növénytermesztésben dolgoztak, egy pedig a kómúves brigádban. Családjuk egy hold háztáji földet művelt.

Választ kerestem arra, szakmának tekintik-e a mezőgazdasági munkát, különös tekintettel a belterjes szőlő, gyümölcs, fűszerpaprika termesztésére.

47 megkérdezett közül 41-en szakmának tartották. 8 férfi megjegyezte: ha jól végzik, akkor szakma, 8 másik azért vélelmezte szakmának, „mert ezt is mög köll tanulni”. I. K. 40 éves téesztag mondta: „egy jó parasztembörnek, ha azt akarja, hogy gazdasága jövedelmezön, mindönhöz érteni köll”. Többen mondtak ilyen véleményt. A 43 éves K. I. a jó munkavégzés feltételét is megfogalmazta: „Jó munkát csak szakkönyvek olvasása alapján lehet végezni.” Négyen kifejezetten a szőlő- és gyümölcstermesztést tekintették szakmának. Öten a mezőgazdasági munkát nem tartották szakmának, két férfi egyszerűen azért, mert „könnyen el lehet sajátítani”. Egyikük szerint „nem szakma, de jó mögélhetést biztosít, ha valaki ügyesen csinálja”. (A. J. 40 éves)

Tanulságos, hogy a megkérdezettek nagy többsége a paraszti tudást az ipari szakmával azonos szintűnek értékelte. Föltehető, hogy ebben a fiatal és középkorú gazdák tájékozottsága a meghatározó. A minőségi mezőgazdasági munka elismerését, megbecsülését fejezi ki P. Sz. 49 éves gazda véleménye: „Aki jó gazdálkodó, az vetekszik egy jó autószerelővel, vagy egy jó orrossal. Van a határban több, aki ilyen jó gazda.”

Többszecsétag kötött szerződést húsfeldolgozó üzemekkel hizott sertések és hizott bika átvételére, ami mindig biztos jövedelmet jelentett. Az állatföldöslég, az állati termékek, zöldségfélék és gyümölcsök a szegedi piacon és vásárokon értékesültek.

Az évi jövedelem bevallása 45 családról nyújtott tájékozódást. Az adatok a jövedelem jelentős szóródását mutatják:

80–90 ezer forint	2 család
60–70 " "	2 " "
50–60 " "	4 " "
40–50 " "	6 " "
30–40 " "	7 " "
20–30 " "	7 " "
<u>20 ezer forint alatt</u>	<u>17 " "</u>
	45 család

Egyik tanár ismerősöm megjegyezte, hogy néhány gazdálkodó valós jövedelménél lényegesen kisebb értéket adott meg. Az ilyen bevallások korrigálására nem törekedtem, ellenőrzésük illuzórikus lett volna. Annyi bizonyos, hogy az egyes családok jövedelme közötti eltérések kifejezték a termelési feltételek, a termékek értékesítése, az emberek élelmessége közötti különbségeket.

Két család adott éves bevételi forrásairól részletes és hitelt érdemlő adatokat:

K. I. 47 éves gazdálkodó, 17 holdon gazdálkodott

fűszerpaprika értékesítéséből	15 ezer forint
hízódisznók " "	10 " "
tejtermékek " "	10 " "
paradicsom " "	6 " "
baromfi, tojás " "	3 " "
<u>bor " "</u>	<u>2 ezer forint</u>
összesen:	46 ezer forint

P. Sz. 49 éves gazda, 4 hold 600 négyszögöl földet művelt

12 hízott disznó értékesítéséből	50.800 Ft
50 mázsa krumpli " "	15.000 Ft
40 mázsa alma " "	12.000 Ft
<u>szőlő " "</u>	<u>6.000 Ft</u>
összesen:	83.800 Ft

Mindketten éves bevételüket adták meg, amiből a kiadások – istállótrágya, műtrágya, permetszerek, stb – számbavételével állapítható meg az évi jövedelmük. P. Sz. bevallása nem tartalmazta a gazdaság minden bevételét, de hozzáfűzte: „... egy évben kiárulok egy autó árát”. Moszkvics személygépkocsija volt, melyet akkor 60–65 ezer forintért lehetett venni.

1968 tavaszán hét családnak volt személygépkocsija: háromnak Volga, háromnak Moszkvics, egynek Skoda-furgon típusú. Mindegyik a két termelőszövetkezeti csoport árutermelő, piacozó tagja volt. A gépkocsi elsősorban a zöldségfélék, gyümölcsök piacra szállítását szolgálta, ezért vásároltak a tehetősebbek széles, nagy csomagtartójú Volga személyautót. A szegedi állatvásárban láttam olyan tanyai termelőt, aki a Volga csomagtartójában választási malacokat árult.

A gazdálkodás és a tanyák jövőjét is firtató kérdés: Minek szánják gyermeküket?

11 családfő fiát földművesnek szánta, közülük hárman úgy mondták: parasztnak. Sz. I. 45 éves téeszcsétag úgy mondta: szeretné, ha fiából ügyes parasztember lenne. A közbeszédben napjainkra pejoratív kifejezést akkor még eredeti, földműves értelemben használ-

ták. Két családfő azt fejezte ki, hogy fia maradjon otthon, vagyis folytassa a gazdálkodást. Hét családban nyilatkoztak úgy, hogy fiuk tanuljon szakmát: kettő a villanyszerelő, egy a szobafestő szakipart tartotta jó választásnak. Három szülő technikusnak, egy kovácsnak szánta a fiát. Egy-egy család tanárnak és tanítónak, egy orvosi vagy pedagóguspályán képzelte el fia jövőjét. Egy lányt védőnőnek, egyet gépírónőnek, egyet cukrászának szántak szülei. M. J. gazdálkodó érettségiző lánya abban az évben jelentkezett könyvtáros-népművelő szakon a szegedi főiskolára.

14 családban a gyermekek jövőjét érintő kérdésre nem kaptunk választ, és három tanyán úgy feleltek: még nem tudják. Mindez bizonytalanságot tükrözött. Az általános iskolát elvégzett lányok jövőjét szülei úgy képzelték el, hogy otthon maradnak, férjhez mennek, gyermekeket nevelnek és dolgoznak a családi gazdaságban.

Igen kevés család tervezte gyermekei egyetemi, főiskolai továbbtanulását. Ezt a tapasztalatot rögzítette Domokos Pál, a felső-mórahalmi iskola tanára is: „*Ez évben végzett 8. osztályosok közül senki sem tanul tovább. A múlt évben is csak egy tanuló jelentkezett továbbtanulásra, de ő sem ment középiskolába*” – írta beszámolójában.

Étkezési szokások, heti étrend

Az étkezési szokásokat megkísérlem a heti étrend leírásával jellemezni. Az adatfölvétel előtti hét étrendjét jegyeztük le, és több családban megkérdeztük kedvelt ételeiket is. Az anyaggyűjtés ideje természetesen meghatározta az ételek nyersanyagait.

Naponta háromszor étkeztek. Reggelire legtöbb családban szalonnát vagy *hajas krumplit* ettek. A szalonnát vöröshagymával, kora tavasztól retekkel, később zöldpaprikával, a fölszeletelt főtt krumplit zsírral vagy vajjal megkenve fogyasztották. Utána tejet, teát vagy cikóriakávéval készített tejeskávét ittak. Télutón tőpörtő, húsvét után sonka és főtt tojás is került az asztalra. Szívesen sütöttek reggelire bundáskenyeret, rántottát. Idős emberek kedvelték a rántott levest pirított kenyérdarabkákkal. Szerény körülmények között élő családok csak zsíros vagy lekváros kenyeret fogyasztottak, teával vagy tejjel. Ebédre mindennap főztek levest. Gyakori levesfélék: tejes-, rizs-, rántott-, tarhonya-, krumpli-, lebbencs-, bab-, paradicsomleves.

Legtöbb családban hetenként két tészta napot tartottak. Katolikus családoknál a tésztaféle elterjedt böjtös étel, elsősorban pénteken. Kedvelt tésztafélék: túrós csusza, krumplis, mákos, grízes tészta, tojásos galuska, palacsinta. Főzelékek közül gyakoribb a krumpli és a bab, tavasztól a zöldbab, tök és a spenót.

Friss húst hetente egy-két napon fogyasztottak. Vasárnapi ebédre legtöbb családban csirkét vagy tyúkot vágtak. A kevés baromfit tartó asszonyok galambot. Szeged-alsóvárosi és alsótanyai családok körében igen népszerű volt a galambtartás. Máig kedvelik a finom galamblevest, a töltött és rizses galambhúst. A tyúkot, csirkét leginkább paprikásnak főzték, de szeretik a rántott és a sült csirkét is. Télutón gyakran fogyasztottak lesütött disznóhúst főzelékkel vagy krumplival és káposztával. Hentesnél csupán két család szokott disznó- vagy birkahúst vásárolni. Sült tésztát vasárnapra készítettek. Idős asszonyok tartották a szokást, hogy szombat délután a kemencében vagy a rakott tűzhely sütőjében *fontoskalács* sült.

Vacsorára szalonna a leggyakoribb eledel. A megkérdezettek közül közel annyian ettek kolbászt, mint szalonnát. Idősek vacsorára is szívesen fogyasztottak rántott levest, hajas krumplit, bundáskenyeret. Húsvét után gyakori a sonka főtt tojással. Kevesebb családban került este tej, túró vagy aludttej az asztalra. Gyakran fogyasztottak déli maradékot, leg-sűrűbben vasárnap.

Lássuk két család heti étrendjét:

N. F. télesztág, egy hold háztáji földet művel

	reggeli	ebéd	vacsora
hétfő	szalonna, retek, kenyér	krumplileves	kolbász, kenyér
kedd	töpörtő, kenyér	galambhús tarhonyával	hajás krumpli
szerda	bundáskenyér	leves, káposztás tészta	szalonna, kenyér
csütörtök	szalonna, retek, kenyér	rántott galamb	rakott krumpli
péntek	sonka, főtt tojás	spenótfőzelék tükörtojás	kolbász, retek, kenyér
szombat	tej, kenyér	székelykáposzta	tojásos nokedli
vasárnap	tejeskávé, kenyér	spenótfőzelék, töltött galamb	tejbegríz

P. I. téeszcsétag,

	reggeli	ebéd	vacsora
hétfő	hajás krumpli	bableves csülökkel	szalonna, kenyér
kedd	szalonna, kenyér	krumplileves	kolbász, kenyér
szerda	tej, kenyér	leves, palacsinta	bundáskenyér, tea
csütörtök	töpörtő, kenyér, tea	tarhonyás galamb	disznósajt, kenyér
péntek	tej, túró, kenyér	zöldbableves, gombóc	szalonna, kenyér
szombat	rántottleves	paprikás krumpli	sonka, főtt tojás
vasárnap	kalács, tea	leves, tyúkpaprikás tésztával	kalács, tea

Táplálkozásuk önellátó volt. Minden tanyán vágtak egy-két disznót, ami biztosította a család évi szalonna-, zsír-, kolbász-, füstölthús-szükségletét, illetve annak nagy részét. Tartottak annyi baromfit, hogy szükségletükön fölül sok helyen piacra is jutott. „*Nem spóroltunk a hasunkon*” – mondta N. J. kisparaszt felesége. Néhány holdon gazdálkodó családoknál a vasárnapi vágott baromfit galambhús helyettesítette. Sok krumplit fogyasztottak. A tejet, tejtermékeket inkább beosztották, mint a háziállatok húsát, mivel a tejet a csarnokban értékesítették. Ahol 2-3 tehenet fejtek, ott a tejhaszon számottevő bevétel volt az asszonynak.

A zöldségfélék megteremtek a tanya melletti kertben, a gyümölcsök (alma, körte, szilva) ugyanott a szőlőben. Az állatok takarmányát – kukoricát, árpát, krumplit, dinkatököket stb. – többnyire maguk termesztették. Akiknek kis semlyékük maradt, azoknak kevés széna termelt. A több nagyjószágot nevelő gazdák a termelészövetkezettől béreltek legelőt és rétet.

A szabadidő eltöltése

Az 1960-as években a művelődéspolitikai irányítói szorgalmazták a szabadidő, az idővel való gazdálkodás kutatását. A témafelvetés abból a megfontolásból indult ki, hogy az egyén és a közösség, a társadalmi csoportok, rétegek szabadideje – több más tényező mellett – összefügg az életmóddal és a művelődéssel. Ez készítetett arra, hogy megkérdezzem: munka után mit csinálnak, hogyan töltik szabadidejüket?

Korábban a paraszttársadalommal foglalkozó szaktudományokban a szabadidő kutatása föl sem vetődött. Azt tartották, hogy a földet művelő és állattartó parasztok a mezőgazdasági munka hónapjaiban hajnaltól estig dolgoznak, télen az állatok ellátása és a házimunka mellett legfeljebb háziiparral foglalkoznak, kalendáriumot olvasnak. Kérdés: a parasztcsaládok termelészövetkezetekbe kényszerítése mennyiben változtatta meg ezt az életrendet?

Tapasztaltam, hogy a termelőségvetkezeti csoportba belépő mórachalmi családok napi munkaideje és munkabeosztása nem, vagy alig változott.

Asszony is véleményyt mondott.

munka utáni idejét pihenéssel töltötte	19 személy
pihent és olvasgatott	13 személy
pihent, közben olvasott és rádiót hallgatott	7 személy
pihent, közben rádiót hallgatott	4 személy
szomszédal, rokonnal vagy baráti társaságban	10 személy
színházba vagy moziba ment	2 személy

Napközben vagy a konyhabeli ágyon, vagy a kemencepadkán, nyáron a szabad ég alatt, vagy az ereszalján pihentek meg. Mikor volt erre idejük? Legtöbben azt felelték: vasárnap és ünnepeken (14 adatközlő). Tizenegy férfi leginkább télen és vasárnap szakított időt pihenésre, hárman csupán télen. Öten a szombat délutánt is említették, és ugyancsak öten hétköznap az ebéd utáni delelést és az esti órákat.

Számosan rádióhallgatással és olvasással múltatták a pihenés óráit. Leginkább újságot olvastak. „*Ha van egy szabad óráim, kezembe vöszöm az újságot, közben zenét hallgatok*” – mondta a 45 éves K. I.-né. Többen említették: „*...farsangolni szoktunk a szomszédokkal, rokonokkal*”. Ez a társas élet alkalma, amikor fölkeresték rokonaikat, vagy átballagtak egyik-másik szomszédba és pár pohár bor, sütemény mellett beszélgettek. Farsang utolsó három napja hagyomány szerint a rokonlátogatás ideje, föltehetően innen származik a kifejezés. Amikor viszont halaszthatatlan dolguk volt, így érzékeltették a hívatlan látogatóval: „*most nem érünk rá farsangolni*”.

Művelődés

Legtöbben, néhány kivétellel, két újságot olvastak rendszeresen: a Szabad Földet és a Délmagyarországot. 32 család a Szabad Földet, 19 a Szegeden megjelenő napilapot vásárolta. Egyharmaduk előfizetője is volt egy-egy lapnak. A Képes Újság című hetilapot 9 család kedvelte, a Lúdas Matyi és Lobogó két-két családnak, a Népszabadság, az Ország-Világ és a Nők Lapja egy-egy családnak volt olvasmánya. Szakfolyóiratok közül a Gyümölcsstermesztést, a Kertészet-Szőlészetet, a Konzervipart, az Ezerkestert és a Méhészetet egy-egy család vásárolta.

53 családnak volt rádiója, túlnyomórészt Szokol márkájú, orosz gyártmányú táskarádió. Legsűrűbben hallgatott műsor a hírek, az időjárás-jelentés és a Falurádió, legkedveltebb pedig a magyar nóta és a Szabó család című rádiójáték-sorozat. Sokan kedvelték a zenés műsorokat, fiatalok a tánczenét, különösen az újvidéki rádió zenei adásait. Kevés családban a rádiójátékokat, színházi közvetítéseket, fiatal férfiak a futballmérkőzések vasárnap délutáni közvetítését.

Rádiót főleg kora reggel, délben és az esti órákban hallgattak. Több családban vasárnap és ünnepen állandóan be volt kapcsolva. Találónan mondta egy adatközlő: „*a rádió olyan, mint egy családtag*”.

Sokan látogatták a nagyszéksői és a Csipak-iskolában tartott filmvetítéseket. A nagyszéksői iskola 50 fő befogadóképességű tantermében téli vetítéseken 80-90 ember is szorongott. A tanítónak, a felettes hatóság elvárása szerint, tervet kellett készítenie a tanyai mozi éves működésére. Az 1960. évi tervet 132%-ra, 1968 első negyedévi tervét 201%-ra teljesítette. Madarásztó dűlőben a határőrön is szerveztek filmvetítést, ahová több környékbeli család rendszeresen eljárt.

Hét család látogatta rendszeresen a tanyai filmvetítéseket. Ők válogatás nélkül minden vetítést megnézték. Öt-hat család kéthetenként, huszonhat család ritkábban járt vetítésekre. Tíz családban nyilatkoztak úgy, hogy nem szoktak filmet nézni.

Leginkább a vígjátékokat és kalandfilmeket kedvelték. Tizenhárom megkérdezettnek magyar filmek: a Várkonyi Zoltán rendezte Egy magyar nábob és a Kárpáthy Zoltán tetszettek.

Színházba kevesen jutottak el, pedig a termelőszövetkezet támogatta a Szegedi Nemzeti Színház bérletvásárlási akcióját. Hét családban mondták, hogy az adatfelvétel előtti egymásfél évben voltak színházban Szegeden. Egy házaspár látta a Szegedi Szabadtéri Játékok Az ember tragédiája előadását. Idősebbek a helyi művelődési ház műsoraira emlékeztek, ahová az asszonyok bálozó nagylányaikat elkísérték. Tizenhárom adatközlőnek a tanyai iskola anyák napi műsora jelentett kulturális élményt, egy férfi évekkal azelőtt cirkuszi előadást nézett meg. Erre a kérdésre sok helyen nem kaptam választ.

Megkérdeztem, mi volt a legjobb szórakozásuk az utóbbi időben. Tizenhárman a lakodalmat nevezték meg, közülük két férfi „*vőfélys embör*”. Ketten megjegyezték, hogy szeretnek lakodalomba járni. Nyolcan mondták, hogy legjobban a televíziós műsorokon szórakoztak. Annak idején egyetlen tanyában sem volt még televízió: öten a falusi iskolában, ketten faluban lakó ismerősnél, egy fiatalember pedig katonai szolgálata idején nézett tévéműsort. Öten említették, hogy legkellemesebb élményük a baráti társaságban való beszélgetés és a rokonlátogatás. „*Farsangolni möntünk*” – mondta egyikük fölcillanó szemmel. A mozit és a rádióhallgatást öt-öt adatközlő tartotta legjobb szórakozásának. Ugyancsak öten azt mondták, hogy legjobb pihenni, ám ketten közben rádiót hallgattak. Két-két adatközlő a disznótort, illetve a kártyázást nevezte szórakozási alkalomnak.

A kérdésre még ilyen válaszokat kaptam: színházban voltam, egy liter bor mellett beszélgettem, mulattam a kocsmában, a jószágokat gondoztam, örültem a jó termésnek. A válaszok különböző mentalitást tükröznek. Tanulságos, hogy két parasztember a munkában, illetőleg az elvégzett munkája eredményében lelte igazán örömét. Ketten mondták, hogy különösebb szórakozásuk nem volt.

Tanyán maradnak vagy városba költöznek?

Ez a dilemma az 1960–70-es években a vidéki Magyarország, kiváltképp a tanyán élő százezrek húsba vágó kérdése volt. 1960-ban az ország népességének 12%-a, Mórahalom lakóinak 70%-a élt külterületen. A hatóságok a táblás, nagyüzemi gazdálkodás érdekében szorgalmazták a tanyán élők faluba, városba költözését. Mórahalom tanyáinak nagy részén – mint említettem – fennmaradt a kisüzemi gazdálkodás, ezért a családokra nagyobb hatása volt a tanyai iskolák körzetesítésének. A 60-as évek közepén kezdtek több tanyai iskolában megszüntetni a felső tagozatos oktatást, ami a 10-14 éves gyermekeket nevelő családokat döntésre kényszerítette: tanyán maradnak, vagy telket vásárolnak, és építkeznek a faluban. A Délmagyarországi Áramszolgáltató Vállalat akkoriban folyó tanyavillamosítási programjának ezzel ellentétes hatása volt. *Kraller*, *Csipak* határrészre és *Tüösksorra* ezekben az években vezették el a villanyt. 1968 nyaráig az 56 vizsgált tanya közül tízben gyúlt ki a villany és nyolc család számított a közeli bekötésre. Úgy gondolták, ha az áramszolgáltatás eljutott a tanyára – aminek megfizették az árát –, és háztartási gépeket, televíziót vásárolhatnak, akkor érdemes a tanyán maradniuk.

Az 56 család közül 50 tanyán, 6 család a faluban lakott. Az 50 tanyán élő családfele közül 40 mondta, hogy a tanyán kíván maradni. 7 család a faluba, 3 más településre szándékozott költözni. Indoklásuk eléggé változatos.

Többen azért kívántak maradni, mert tanyán jobbak a jószágértartás feltételei: van legelő, rét, és több állatot tarthatnak, mint egy falusi háznál. Mások azt említették, hogy „*a munka*

azt kívánja, hogy az ember ott lögyön, ahol a föld". „Itt mögtalálom a számításomat” – vallotta egyikük. Több adatközlő mondta: „szeretöm a tanyai életöt”, „a tanyai életet szépek tartom”. „Itt születtem, itt akarok élni.” Egy Szegeden dolgozó, de tanyán élő kazánkovács mondta: alig várja, hogy két fia szakmát szerezzen, utána fölmond, és hazajön gazdálkodni, mert jobban szereti a földmunkát, „szabadabb a paraszti munka” (M. L. 44 éves). Az érzelmi kötődés számos megkérdezett válaszában meghatározónak látszott.

Mások azt mondták, „most vezetettük be a villanyt, fölújítottuk a tanyát, hát akkor mara-dunk, mert itt könnyebb az élet”. Több család azért szándékozott maradni, mert épp 1968 tavaszán, nyarán várta a villany bevezetését.

Két család tervezte, hogy azután költözik a faluba, miután fiuk megnősül, és átadják neki a tanyai gazdálkodást. Elhatározásukban elődeik szokását ismerhetjük föl: a munkából kiöregedő gazdák városi házukba költöztek, és a tanyai gazdaságot házas fiukra (fiaikra) hagyták. Két család vásárolt portát a faluban, ahol építkezni fognak, de úgy tervezték, hogy beköltözésük után a tanyát megtartják, és kijárnak oda állatokat gondozni, szőlőt művelni. A Mórhalmán lakó hat család közül három több évtizede a tanyaköz-pontban élt, három pedig 1950 után költözött a faluba. A 67 éves M. I.-nak Kissoron volt 27 hold földje és tanyája. 1950-ben kuláklistára került, földjét kisajátították és az állami gazdaság tulajdonába vették. 1956 óta éltek a faluban. A 44 éves M. L. felesérlő volt egy nagyszéksői tanyán, és miután a tulajdonos eladta a tanyát, a bérletet elhagyni kényszerült, és 1954-ben vásárolt falusi házat. A 68 éves K. A. a madarásztói iskola környékéről költözött falusi házába. A tanyai házat elbontották, de egy melléképületet megtartottak, hogy amikor kinn dolgoznak, legyen hol meghúzódnium. 1968-ban a család az Egyetértés Tszcs-ben 8 holdat művelt. K. A. nem bánta, hogy beköltöztek, de felesége sajnálta, mert a tanyán több aprójszágot és pulykát tartott, amire a faluban nem volt hely.

Következtetések

1. A két termelőszövetkezeti csoporthoz tartozó családok a kollektivizálás előtti föld-jüket művelték, csak örökösödés, elhalálozás, adásvétel miatt változott az a földterület, melyen egy-egy család gazdálkodott. Így általában megmaradtak az 1950 előtti birtokvi-szonyoktól meghatározott anyagi, és ebből következő életmódbeli különbségek. A vizsgált „mintá”-ban a legnagyobb éves családi jövedelem elérte a legkisebbek nyolcszorosát, ám egyik munkatársam szerint volt ennél nagyobb eltérés is. A legkisebb évi keresetet (10-12 ezer forintot) a Vörös Október Termelőszövetkezet tagjai és néhány idős téeszcsétag vallották be. Ők a több holdon fűszerpaprikát, paradicsomot termelő gazdálkodóknál napszámos munkát vállaltak, azzal egészítették ki szűkös keresetüket.

2. A paraszti gazdálkodásban megszokott munkarend, napi munkabeosztás a ter-melőszövetkezeti csoportokban nem változott. Épp olyan vagy hasonló szorgalommal dolgoztak, mint a magángazdálkodás idején, mert értelmét látták az elvégzett munkának: abból éltek, számosan gyarapodni is tudtak. A hatvanas évek mezőgazdasági politikája támogatta a szerződéses disznó- és bikahizlalást, amire Mórhalmon számos tanyai család vállalkozott. A Szegedi Konzervgyárral kötött szerződések révén föllendült a paradicsom-termesztés. Mindez a munkabíró középnmzedékben tovább éltette, a fiatalabbak között fölkelte a vállalkozó kedvet.

Itt kell megjegyeznem néprajzi terepmunkám egyik tapasztalatát. Szeged környékén idős falusi, tanyai emberektől gyakran hallottam a szólásmondást: „Jobb hiába dógozni, mint hiába heverni.” A hagyományos munkaerkölcs, értékrend egyik alapja ez a mondás. Nem szabad félreértenünk: nem a hiába való erőfeszítést dicséri, hanem azt fejezi ki, hogy aki dolgozik, annak a munkája előbb-utóbb eredményt hoz, míg a tétlenség, a henye életmód

nem vezet semmire. A 20. század második felében élt utolsó parasztnemzedék erre nevelődött, és ezt örökítette át polgárosodó, már nem „paraszt módon” élő utódaira. Miben gyökerezett, hogyan alakult ki ez a munkaerkölcs? Az elemzés messzire vezetne, de bizonyos, hogy élt azoknak a tanyai embereknek a mentalitásában, akiket 1968-ban Mórahalmán és a 1970–80-as években a környéken megismertem.

3. A művelődési és szórakozási lehetőségek közül egyes rádióműsorok és a tanyai filmvetítések voltak népszerűek. A két tanyai iskolában téli esteiken tartott vetítések a megyei moziüzemi vállalat és a tanítók szervezőmunkáját, buzgalmát is dicsérték. A tanyai mozinak népes, és eléggé állandó nézőközönsége volt, de a megkérdezett családoknak csak egynegyede volt rendszeres látogatója. Az adatközlők fele ritkán, tíz család egyáltalán nem élt a század egyik nagy találmánya: a film nyújtotta szórakozás lehetőségével.

Kedveltebbnek tűnnek egyes rádióműsorok. Nem meglepő, hogy a magyar nóta és a Szabó család vezeteti a helyi népszerűségi listát – és persze a Falurádió és az időjárás-előjelzés. A vőfélyes, rézfúvós, vonós hangszereken egyaránt kitűnően játszó „magyar banda” muzsikájára zajló lakodalmak számos tanyainak voltak emlékezetes szórakozási alkalmak. Figyelmet kelt a *farsangolás*nak nevezett szomszédolások, rokonlátogatások népszerűsége, ami jól mutatja, hogy nem éltek „isten háta mögötti” elszigeteltségben. Minden család beletartozott egy-egy szomszédok, rokonok, legénycimborák alkotta körbe, melynek tagjai összejártak, voltak rendszeres találkozósaik: pl. disznótor, *csutrinak* nevezett házibál stb.

A televízió az adatfelvétel után jutott el a fölkeresett tanyákra. Akiknek falubeli ismerőseiknél, több fiatalembernek a katonaságnál alkalmuk volt tévét nézni, hamar megkedvelték.

4. A tanyán maradni vagy faluba költözni dilemma volt a vizsgálat legizgalmasabb kérdése. Őszinte válaszokat kaptunk. A családfők négyötöde fejezte ki azt a véleményét, hogy tanyán marad. Szándékuk észszerű, gazdasági megokolását itt mellőzve, arra érdemes figyelnünk, milyen meghatározó az elhatározásban a tanyához, a tanyai életformához való kötődés, vagyis az érzelmi motiváció. Ezzel nem számoltak a politika irányítói.

Az 1966–74 közötti években ellentmondásos hatások érték a mórahalmi tanyák lakóit. Miközben a politika a tanyák felszámolására törekedett, és a tanyai iskolákban fokozatosan megszüntette az oktatást, ugyanakkor az áramszolgáltató vállalat Csongrád megyében folytatta a tanyák villamosítását. A villany bevezetése a családok mindennapi munkáját könnyítette, emberibb körülmények között élhettek. Ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a tanyán maradjanak. A politika engedményt tett azzal, hogy Mórahalmán és több környékbeli községben egyes típusú szakcsoportok létesülhettek, ám a szomszédos Ruzsán, a közeli Forráskúton kizárólag hármasház, kolhoz típusú termelőszövetkezetbe tömörültek. A helybeliek tapasztalták a két üzemforma közötti különbséget, és könnyű volt arra következtetniük, hogy a politika az utóbbi üzemformában látja a mezőgazdaság jövőjét. Ilyen fejlemények határozták meg 1968-ban a tanyaiak szándékait. Adatfelvételünk a gazdasági-társadalmi átalakulási folyamat egy időmetszetét és emberi tényezőit rögzíti.

*

Vajon az eltelt negyvenhét év alatt hogyan alakult a megkérdezett tanyai családok sorsa? A negyven tanya közül hány vált lakatlanná, pusztult el, és hány helyén van élő, működő farmgazdaság? Izgalmas, fontos kérdései ezek a mezőgazdaság, a vidéken élő népesség jelenének és jövőjének. A válaszok újabb kutatást igényelnek. Érdemes lesz (lenne) a végére járni.